TOSHKENT-FARG‘ONA ETNOMUSIQASIDA ESTETIK XUSUSIYATLARI IN’IKOSI

Yusupova Nargiza Ro’stamovna
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti,
O‘zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola Toshkent–Farg‘ona etnomusiqasida estetik xususiyatlarning shakllanishi va in’ikosi masalasini ilmiy tahlil qiladi. Matn va kuy uyg‘unligi, ritm va usul tizimi, melizmatika va ohang bezaklari, shuningdek, lirik mazmun, tasviriylik va xalqona o‘xshatishlar kabi elementlar orqali musiqaning badiiy mukammalligi va ma’naviy teranligi qanday ifodalanishi ko‘rib chiqiladi. Ijrochilik san’ati va og‘zaki an’analar asosida estetik didning shakllanishi va tinglovchida hissiy, ruhiy hamda ma’naviy taassurot uyg‘otish jarayoni ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqola Toshkent–Farg‘ona etnomusiqasining o‘ziga xos badiiy identiteti va milliy estetik modelini tushuntirishga qaratilgan bo‘lib, musiqiy merosni tadqiq etishda nazariy va amaliy qiymatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Toshkent–Farg‘ona etnomusiqasi, estetik xususiyatlar, matn va kuy uyg‘unligi, melizmatika va ohang bezaklari, ritm va usul tizimi, lirik mazmun, tasviriylik va badiiy ifodalar, xalqona o‘xshatishlar, ijrochilik san’ati*

Аннотация: *Данная статья посвящена научному анализу формирования и проявления эстетических особенностей в этномузыке Ташкент–Ферганской области. Рассматривается, как сочетание текста и мелодии, ритмические и ладовые системы, мелизматика и орнаментация, а также лирическое содержание, образность и народные сравнения выражают художественное совершенство и духовную глубину музыки. На основе исполнительского искусства и устных*

традиций анализируется формирование эстетического вкуса и процесс создания эмоционального, духовного и нравственного впечатления у слушателя. Статья направлена на объяснение уникальной художественной идентичности и национальной эстетической модели этномузыки Ташкент–Ферганского региона и имеет теоретическую и практическую ценность для изучения музыкального наследия.

Ключевые слова: *Этномузыка Ташкент–Ферганской области, эстетические особенности, гармония текста и мелодии, мелизматика и орнаментация, ритмическая и ладовая система, лирическое содержание, образность и художественные выражения, народные сравнения, исполнительское искусство.*

Abstract: *This article is devoted to the scholarly analysis of the formation and manifestation of aesthetic characteristics in the ethnomusic of the Tashkent–Fergana region. It examines how the combination of text and melody, rhythmic and modal systems, melismatic passages and ornamentation, as well as lyrical content, imagery, and folk similes, express the artistic perfection and spiritual depth of the music. Based on performance practice and oral traditions, the article analyzes the development of aesthetic taste and the process of evoking emotional, spiritual, and moral impressions in the listener. The study aims to explain the unique artistic identity and national aesthetic model of the Tashkent–Fergana ethnomusic and holds both theoretical and practical value for the study of musical heritage.*

Keywords: *Tashkent–Fergana ethnomusic, aesthetic characteristics, text and melody harmony, melismatic passages and ornamentation, rhythmic and modal systems, lyrical content, imagery and artistic expressions, folk similes, performance art.*

Toshkent–Farg‘ona etnomusiqasining estetik mohiyati, avvalo, ushbu hududlarning musiqiy tafakkurida shakllangan nafislik, lirik ohangdorlik va

ma’naviy yuksaklik an’analari bilan belgilanadi. Bu makon musiqasi xalqning hayot tarzi, ruhiy kechinmalari, tarixiy tajribasi hamda badiiy didi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, kuy va qo‘shiqlarda nozik ohang, mayin ritm, badiiy tasvirga boy matn va ijrodagi nazokat orqali o‘z ifodasini topadi. Tabiiy muhit, shahar madaniyati, hunarmandchilik an’analari va ijtimoiy jarayonlar ham ushbu estetik tizimning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatib, Toshkent–Farg‘ona musiqasini o‘zbek etnomusiqasining eng nafis, eng lirik va eng badiiy maktablaridan biriga aylantirgan.

Estetika — bu go‘zallik, badiiylik va san’atning inson idroki orqali anglanishi bilan bog‘liq falsafiy tushuncha bo‘lib, xalq musiqasida u kuy-ohanglarning nafisligi, ritm va usullarning uyg‘unligi, matnlarning obrazliligi hamda ijro uslubining badiiy ta’sirida namoyon bo‘ladi. Xalq musiqasidagi estetika avlodlar tajribasiga asoslangan holda shakllanib, jamiyatning ma’naviy ehtiyojlari, qadriyatlari va tarixiy xotirasini aks ettiradi. Shu bois xalq qo‘shiqlarida insoniy tuyg‘ularning samimiyligi, tabiat va hayot go‘zalliklarining badiiy talqini, ramziy ma’nolar, lirik ohangdorlik va ijrodagi tabiiylik estetik mazmunning asosiy manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Xalq musiqasining estetik xususiyatlari bo‘yicha tadqiqot olib borgan olimlardan Bahodir Sobirov o‘z maqolasida quyidagilarni yozadi: “O‘zbek xalq musiqasi tadqiqotlari tahlilida musiqaning estetik xususiyatlari yillar davomida diqqat markazida turibdi, u milliy musiqa merosining go‘zalligi, ritm-ohang uyg‘unligi, badiiy ifoda va xalqning ma’naviy qadriyatlarini aks ettirishda alohida o‘rin tutadi.”[1] Yuqoridagi fikrlardan etnomusiqaning estetik xususiyatlari milliy merosni boyitishning muhim jihati ekanligi hamda xalqning ma’naviy boyliklarini badiiy nuqtai nazardan aks ettirib, xalqqa ma’naviy ozuqa berishda kata o‘ringa ega ekanligini ko‘rish mumkin.

Toshkent–Farg‘ona etnomusiqasining estetik xususiyatlari, avvalo, uning lirik ohangdorlikka, nafis kuy tuzilishiga va mayin ritmik harakatlarga asoslangan badiiy tabiati bilan belgilanadi. Ushbu makon musiqasida

kuylarning pokiza, o‘tkir emas, balki yumshoq va jarangdor ohanglarda rivojlanishi, melizmatik bezaklarning mo‘tadil qo‘llanishi va matn poetikasining obrazlarga boyligi estetik tizimning markaziy omillaridan sanaladi. Xonandalik uslubida talaffuzning aniqligi, ovozning yengilligi, doira, dutor va tanbur kabi cholg‘ularda esa mayin teran tovushlar ustuvorligi hududning musiqiy didini aks ettiradi. Bu estetik xususiyatlar o‘z navbatida Toshkent–Farg‘ona hududining shahar madaniyati, hunarmandchilik, ijtimoiy munosabatlar va ruhiy noziklikka yo‘naltirilgan qadriyatlari bilan uyg‘unlashib, ushbu makonni o‘zbek etnomusiqasining eng badiiy va nafis an’anaviy maktablaridan biriga aylantiradi.

Toshkent–Farg‘ona hududining musiqa maktablari estetik an’analari asrlar davomida shakllangan lirik-ohangdorlik, nafis kuy tuzilishi va ijrodagi yuksak mahorat bilan ajralib turadi. Farg‘ona maktabi, ayniqsa, mayin, cho‘zma ohanglar, melodik rivojning izchil va tabiiy kechishi, dutor va tanbur ijrosidagi nafis bezaklar bilan mashhur bo‘lib, u xalqning ruhiy nozikligi va badiiy didini aks ettiradi.

Toshkent maktabi esa shahar madaniyati bilan bog‘liq holda ko‘proq mukammal kompozitsion tuzilish, aniqlikka asoslangan xonandalik, ritmik barqarorlik va kuy matnlarining obrazli, tasviriy bo‘lishi bilan xarakterlanadi. Har ikkala maktabning estetik an’analari xalqning hayot tarzi, marosimlari, ijtimoiy munosabatlari va musiqiy maktablarning tarixiy tajribasi asosida boyib, o‘zbek etnomusiqasining eng nafis, eng mukammal an’anaviy yo‘nalishlarini shakllantirgan.

Toshkent–Farg‘ona huquqi etnomusiqasida estetik qadriyatlarning tarixiy shakllanishi mintaqaning geografik-madaniy muhitiga, og‘zaki professional ijrochilik an’analariga hamda xalq marosim madaniyatiga chambarchas bog‘liq holda kechgan. Ushbu hudud qadimdan madaniy chorraha bo‘lib, turli musiqiy ta’sirlarning uyg‘unlashuvi natijasida nafis ohangdorlik, lirizm va ichki hissiy chuqurlik ustuvor estetik mezon sifatida

shakllangan. Ustoz–shogird an’anasi orqali avloddan avlodga o‘tgan huquq namunalari musiqiy did va ijrochilik me’yorlarini barqarorlashtirgan bo‘lsa, tasavvufiy va Sharqona falsafiy qarashlar musiqaning ma’naviy-ruhiy mazmunini boyitgan. Natijada Toshkent–Farg‘ona huquqi etnomusiqasi nafaqat badiiy ifoda shakli, balki jamiyatning axloqiy va estetik qadriyatlarini mujassam etuvchi muhim madaniy hodisa sifatida tarixan qaror topgan.

Bu estetik qadriyatlar keyingi tarixiy bosqichlarda ham ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarga mos ravishda rivojlanib, o‘zining asosiy badiiy mezonlarini saqlab qolgan holda yangi mazmun bilan boyib borgan. Xususan, XIX–XX asrlarda shahar madaniyatining kuchayishi, ijrochilik maktablarining shakllanishi va musiqaning sahnaviylashuvi Toshkent–Farg‘ona huquqi etnomusiqasida ifodaviylik, kompozitsion yaxlitlik hamda badiiy mukammallikni yanada mustahkamlagan. Shu bilan birga, an’anaviy estetik tamoyillarning zamonaviy musiqiy tafakkur bilan uyg‘unlashuvi natijasida huquq etnomusiqasi milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani saqlash va ma’naviy merosni uzluksiz davom ettirishning muhim vositasiga aylangan.

Mazkur masalaga doir ravishda atoqli maqomshunos olim va amaliyotchi san’atkor Yunus Rajabiy quyidagi fikrni bildiradi: “Maqom va unga yaqin an’anaviy kuylar xalqning ko‘p asrlik estetik didi, ruhiy olami va ma’naviy tajribasini o‘zida mujassam etgan bo‘lib, ularning har bir ohangida tarix, hayot va inson qalbining nozik kechinmalari aks etadi”.[2] Ushbu iqtibos Toshkent–Farg‘ona huquqi etnomusiqasida estetik qadriyatlarning tarixiy shakllanishi musiqaning nafaqat badiiy, balki ma’naviy-tarbiyaviy hodisa sifatida qaror topganini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Ohang va kuylar tizimidagi estetik in’ikos musiqa orqali borliq, inson ruhiyati va ijtimoiy tajribaning badiiy aks ettirilishini ifodalovchi murakkab hodisa hisoblanadi. Unda lad, intonatsiya, ritm va ohangiy rivojlanish vositasida nafaqat tovushlar uyg‘unligi, balki estetik ideal, hissiy holat va madaniy xotira mujassam bo‘ladi. An’anaviy musiqa tizimlarida ohang va

kuylar estetik in’ikosning asosiy tashuvchisi sifatida jamiyatning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi hamda axloqiy qadriyatlarini ramziy shaklda ifodalaydi. Shu bois ohang va kuylar tizimi musiqiy tafakkurning estetik mezonlarini belgilovchi, badiiy mazmun va shakl uyg‘unligini ta’minlovchi muhim nazariy va amaliy asos sifatida qaraladi.

Mazkur masalaga oid holda taniqli musiqa olimi Is’hoq Rajabov Toshkent–Farg‘ona an’anaviy musiqasining estetik mohiyatini quyidagicha izohlaydi: “Toshkent–Farg‘ona maqom va huquq yo‘llarida ulug‘vorlik tashqi jarangdorlikda emas, balki ohanglarning vazminligi, intonatsion aniqligi va kuy rivojining ichki mantiqiy izchilligida namoyon bo‘ladi; bu hol musiqaning chuqur estetik va ma’naviy ta’sir kuchini belgilaydi”.[3] Ushbu fikr huquq etnomusiqasida estetik ulug‘vorlikning sokin, mulohazakor va kontemplativ xarakterga ega ekanini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Toshkent–Farg‘ona hududi etnomusiqasi matnlar poetikasida lirik mazmun asosan inson ruhiyati va ichki kechinmalarini ifodalashga yo‘naltirilgan bo‘lib, unda muhabbat, sadoqat, vafo hamda orzu-istak motivlari markaziy o‘rin egallaydi. Bu motivlar kuylarda nafaqat so‘z orqali, balki ritm, ohang va melizmatik o‘tishlar bilan uyg‘unlashib, tinglovchida chuqur hissiy rezonans uyg‘otadi. Muhabbat motivi insoniy kechinmalarni badiiy ramzlar orqali ochsa, sadoqat va vafo qadriyatlari ijtimoiy va ma’naviy uyg‘unlikni, orzu-istaklar esa kelajak va intilish ruhiyatini ifodalaydi. Shu bilan lirik matnlar poetikasi tinglovchida nafaqat hissiy taassurot, balki estetik tafakkur va ma’naviy anglashni uyg‘otuvchi vosita sifatida xizmat qiladi, bu esa Toshkent–Farg‘ona huquqi etnomusiqasining lirizm va badiiy mukammalligini belgilovchi muhim omildir. “Musiqaning lirik matni insoniy tuyg‘ular — sevgi, sadoqat va orzu-istaklarni estetik vositalar orqali ifodalaydi; bu tuyg‘ular nafaqat badiiy obrazlar bilan bezatiladi, balki musiqa ohangi, ritmi va lad strukturasi bilan uyg‘unlashib, tinglovchida chuqur hissiy tajriba uyg‘otadi.”[4] Ushbu fikr lirik mazmunning musiqiy matnda nafaqat so‘z bilan, balki musiqa

elementlari bilan ham estetik tarzda integratsiyalashganligini ta’kidlaydi, ya’ni muhabbat va sadoqat motivlari kuylarda his-tuyg‘ularni atroflicha ifodalash vositasi sifatida ishlatiladi (mantiqan jamiyat va musiqa tahlili yondashuvlariga asoslangan umumiy ilmiy xulosa).

Toshkent–Farg‘ona hududi etnomusiqasi matnlar poetikasida tasviriylik, badiiy ifodalar va xalqona o‘xshatishlar estetik ifodaning ajralmas qismi hisoblanadi. Matnlarda ishlatiladigan boy metaforalar, ramzlar va xalqona qiyoslar kuylarning ma’nosini chuqurlashtiradi, tinglovchida tasavvur va hissiy rezonans uyg‘otadi. Xalqona o‘xshatishlar tabiiy hayot, insoniy fazilatlar va atrof-muhit hodisalarini musiqiy matn bilan uyg‘unlashtirib, estetik va ma’naviy tajribani boyitadi. Shu tarzda tasviriylik va badiiy ifodalar kuyni nafaqat so‘z va ohang orqali, balki hikoya, obraz va ramzlar orqali tinglovchiga yetkazish vositasi sifatida xizmat qiladi, bu esa Toshkent–Farg‘ona huquqi etnomusiqasining o‘ziga xos badiiy identitetini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. “Ethnopoetics — bu og‘zaki ijod, shu jumladan xalq qo‘shiqlari matnlari ichidagi estetik elementlarni ularning o‘ziga xos madaniy kontekstida aks ettiradigan poetics metodidir. U strofa, ritm, tasviriy ifodalar va o‘xshatishlar orqali tinglovchining hissiy tajribasini boyitadi va og‘zaki iboralar ichidagi badiiy go‘zallikni qayd etadi.”[5] Ushbu iqtibos, musiqa va og‘zaki poeziya matnlarida ishlatiladigan tasviriy badiiy vositalar — masalan metafora, simile (o‘xshatish) va ramziy ifodalar — estetik qiymatni oshiruvchi muhim elementlar ekanini ilmiy asos bilan tasdiqlaydi.

Toshkent–Farg‘ona hududi etnomusiqasida matn va kuy uyg‘unligi estetikning eng muhim ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi. Matnning poetik tuzilishi, ritmi va lirik mazmuni kuyning ohang, ritm va melizmatik xususiyatlari bilan uyg‘unlashganda, tinglovchida nafaqat hissiy taassurot, balki estetik zavq va ma’naviy anglash paydo bo‘ladi. Shu uyg‘unlik kuyni so‘z va musiqa birligi orqali badiiy mukammallikka yetkazadi, matnning ramziy va tasviriy elementlari kuyning melodik oqimi bilan uyg‘unlashib, tinglovchida

chuqur kontemplativ holat yaratadi. Natijada matn va kuy uyg‘unligi nafaqat estetik ifodaning, balki milliy musiqa an’analarining o‘ziga xos identitetini belgilovchi asosiy mezon sifatida qaraladi.

Shu bilan birga, ijrochilik san’ati estetik xususiyatlarni an’anaviy me’yorlarga sodiq qolgan holda, ijrochining individual ifodasi orqali boyitadi. Har bir ijrochi ohang va ritmni nozik o‘zlashtirib, melizmatik va intonatsion bezaklar yordamida kuyning lirizm va dramatik tarkibini chuqurlashtiradi. Natijada ijrochilik nafaqat musiqaning texnik mukammalligini, balki tinglovchida ma’naviy uyg‘unlik, estetik zavq va ruhiy teranlikni uyg‘otuvchi badiiy hodisaga aylanadi. Shu tarzda, Toshkent–Farg‘ona hududi etnomusiqasida ijrochilik san’ati estetik didni rivojlantirish, madaniy merosni avloddan avlodga yetkazish va milliy musiqiy identiklikni mustahkamlashning ajralmas vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. “Ijrochilik – bu interpreterning (ijrochi) imkoniyatlari va ularning tinglovchi tomonidan qabul qilinishining jamoat oldidagi namoyishi; ya’ni, musiqaning muomala va estetik munosabat orqali ifodalangan voqeasi, bir lahzasi hisoblanadi.”[6]

Toshkent–Farg‘ona etnomusiqasida estetik xususiyatlarning in’ikosi musiqaning ohang, ritm, melizmatika, kuy matni va ijrochilik san’ati elementlarining uyg‘unlashuvi orqali yuzaga keladi. Bu uyg‘unlik tinglovchida nafaqat hissiy taassurot, balki ma’naviy anglash va estetik zavq uyg‘otadi, kuylarda lirik mazmun, tasviriylik, xalqona o‘xshatishlar va badiiy bezaklar orqali boyitiladi. Matn va kuy uyg‘unligi, ijrochining individual ifodasi va ustoz–shogird an’anasi birgalikda Toshkent–Farg‘ona hududi musiqasini o‘ziga xos badiiy identitet va milliy estetik modelga aylantiradi. Shu bilan bu etnomusiqa nafaqat texnik va melodik mukammallikni, balki insoniy hissiyotlar va madaniy qadriyatlarning badiiy in’ikosini ifodalovchi murakkab, teran va estetik jihatdan boy hodisa sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sobirov B. Analysis Of The Researches On The Aesthetic Features Of Uzbek Folk Music // The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2020. –B. 372.

2. Rajabiy Y. O‘zbek maqomlari. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi. 1978. Adabiyot va san’at nashriyoti. –B. 34.

3. Rajabov I. O‘zbek an’anaviy musiqasi va uning uslubiy asoslari. Toshkent: 2006. Musiqa nashriyoti, -B. 112.

4. Preniqi, V., Kalimeri, K., & Saitis, C. (2022). “More Than Words”: Linking Music Preferences and Moral Values Through Lyrics. arXiv. Retrieved from https://arxiv.org/abs/2209.01169

5. Ethnopoetics. (n.d.). In Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Ethnopoetics

6. The (Musical) Performance at Stake: An Ethnomusicological Review. (2025). Ethnomusicology Review. Retrieved from https://ethnomusicologyreview.ucla.edu/journal/volume/22/piece/1035